

corazza si contano poi cinque *phalerae* (una sesta è coperta dalla mano del centurione), e sotto le clavicole spiccano due *torques* sospesi a quella che sembra una spessa fascia di tessuto. I *torques* sono realizzati con estrema cura, e val la pena di riportare per esteso la descrizione che nel catalogo accompagna le belle immagini della stele, conservata al Rheinisches Landesmuseum di Bonn: “the body of the *torques* is decorated with regularly (symmetrically?) distributed drop-lets oriented with the tip toward the centre (*i.e.* away from the terminals); the bodies thicken evenly from the midpoint toward the contiguous and slightly expanded terminals”.

La concessione in coppia dei *torques* è confermata da altre fonti epigrafiche, alcune di grande interesse storico, come la più rozza stele tombale di Tiberio Claudio Massimo, *eques* della VII legione sotto Domiziano, poi *explorator* dell'*ala secunda Pannoniorum*, due volte decorato al valore durante la guerra dacica e la campagna contro i Parti (*ob virtutem bis donis donatum bello Dacico et Parthico*), promosso al rango di *decurio* della stessa unità da Traiano, protagonista della cattura del re Decebalo (M. Speidel, *The captor of Decebalus. A new inscription from Philippi*, JRS 60, 1970, 142–153), infine congedato con onore (*honesta missio*) da Decimo Terenzio Scauriano, governatore della nuova provincia di Mesopotamia: al di sotto del bassorilievo che lo raffigura a cavallo mentre travolge un nemico, Tiberio Claudio Massimo fece scolpire due *torques* e due *armillae* (bracciali), il cui significato di ricompense *ob virtutem* doveva essere evidentemente ben noto a tutti.

Come già ricordato, il saggio di Valerie Maxfield resta ottima base di partenza per lo studio dei *dona militaria*: ma il catalogo curato da Janka Istenič e Anja Ragolič per il Museo Nazionale di Lubiana rappresenta un contributo di eccezionale valore scientifico, che consente di approfondire in maniera fino ad oggi impensabile le nostre conoscenze sui *torques*, e segna la strada da seguire in futuro per altre categorie di oggetti analoghi. Condotto con grande rigore metodologico, *Roman Military Decoration Torques* presenta prima di tutto una attenta analisi delle fonti letterarie, seguita da una altrettanto accurata rassegna delle testimonianze epigrafiche superstiti, suddivise tra le attestazioni di attribuzioni collettive a unità combattenti (“Military units decorated with *torques*”, con lista delle dieci *cohortes* e *alae* interessate) e quelle di “Individuals decorated with *torques*”, queste ultime suddivise poi per tipologia della fonte (iscrizioni votive, funerarie, onorifiche, diplomi militari ecc.), epoca del conferimento e tipologia dei reparti di appartenenza. A questa sezione che potremmo definire testuale, curata da Anja Ragolič, segue quella archeologica curata invece da Janka Istenič, riccamente corredata da immagini di ottima qualità, anch'essa suddivisa in due capitoli (“*Torques* in relief depictions” e “Archaeological evidence”); infine, l'opera è conclusa da un capitolo sulla concessione di singoli *torques* durante il Principato (a sua volta suddiviso in testimonianze letterarie, epigrafiche e archeologiche, di Janka Istenič).

Da studioso della guerra antica, non posso che esprimere la mia gratitudine per un lavoro che permette di comprendere in maniera scientificamente solida e impeccabilmente documentata l'importanza, la diffusione e il significato di un oggetto che ha accompagnato l'esercito romano per almeno tre dei secoli più affascinanti della sua storia.

Gastone BRECCIA

William St Clair: *Who Saved the Parthenon? A New History of the Acropolis Before, During and After the Greek Revolution*, Open Book Publishers, Cambridge 2022. ISBN Paperback: 978-1-78374-461-9, ISBN Digital (PDF): 978-1-78374-463-3, DOI: 10.11647/OBP.0136. 878 str. s številnimi reprodukcijami risb in kart.

Pred nami je izjemno obsežno delo britanskega zgodovinarja Williama St. Claira (1937–2021). Izšlo je leto po njegovi smrti, v končno verzijo sta ga oblikovala urednika David St. Clair in Lucy Barnes March.

William St. Clair, predavatelj na številnih univerzah v Veliki Britaniji, član Britanske akademije znanosti, v zadnjih desetletjih sodelavec Inštituta za angleške študije Univerze v Londonu, je bil eminenten britanski zgodovinar, čigar raziskovalno obzorje sega od preučevanja klasične antike, angleške literarne zgodovine, kulturne zgodovine romantike pa vse do zgodovine knjige in branja, suženjstva ter tudi zgodovine družinskih in osebnih biografij. Mimogrede, William St. Clair je bil tudi eden najbolj gorečih zagovornikov odprtega dostopa do znanstvene literature, kar je v zadnjem desetletju in pol uspešno promoviral prav prek založbe Open Book Publishers.

V njegovi obsežni bibliografiji, ki je nastajala skoraj šestdeset let, je, kot že rečeno, zelo veliko različnih tem, a posebno mesto zasedata atenska Akropola in Partenon. S Partenonom je začel (*Lord Elgin and the Marbles*, 1967) in tudi zaključil (*Who Saved the Parthenon*, 2022) svoj izjemen opus in k njemu se je med svojo kariero vedno vračal. Takoj naj povemo, William St. Clair ni bil zgodovinar antičnega Partenona in Aten, temveč predvsem preučevalec zgodovine branja in instrumentalizacije klasičnih starin v zadnjih treh stoletjih.

Delo ima skupaj s prilogami skoraj 900 strani. Že obseg jasno priča, da je študija nastajala več desetletij, ta pa pomeni tudi svojevrsten obračun St. Claira s Partenonom in nami, ki z njim živimo in ga “uživamo” na različne načine. Medtem ko je naslov knjige morda zavajajoč oziroma obeta neposredne odgovore o reševanju Partenona, nam podnaslov (*A New History of the Acropolis Before, During and After the Greek Revolution*) veliko bolj jasno predstavi avtorjev cilj. Monografijo sestavlja kar petindvajset poglavij in jo zaključuje šest dodatkov, predvsem prevodov oz. ponatisov pomembnih dokumentov (sultanskih fermanov, diplomatskih pisem in korespondenco drugih pomembnih zgodovinskih protagonistov ter vrsto manj znanih in težje dosegljivih besedil, objavljenih v 19. stoletju). Na tem mestu moramo še posebej opomniti na številne grafične priloge, predvsem reprodukcije starih vedut in spomenikov – teh je kar 195 in bistveno dopolnjujejo branje tega dela.

O zgodovini Partenona in atenske Akropole v zadnjih treh stoletjih je bilo napisanega že veliko. Vsem je znano kontroveržno dejanje Thomasa Brucea (Lorda Elgina), ki je na začetku 19. stoletja služboval kot britanski ambasador v Konstantinoplu. Po koncu precej uspešnega diplomatskega mandata mu je kot zasebniku uspelo pridobiti dovoljenje osmanskih oblasti, da je odnesel velik del arhitekturnega okrasa Partenona in drugih predmetov z Akropole v Britanijo, ti so pozneje postali last Britanskega muzeja. Elginovo dejanje je že v tistem času močno razburilo javnost v Evropi in še danes vznemirja številne po svetu.

Mimogrede, St. Clair je bil zelo glasen zagovornik vrnitve Elginovih marmorjev Grčiji.

Toda knjiga ne govori o tem, vsaj ne neposredno. St. Claira zanima nekaj drugega – ne zgodovina Partenona kot objekta, temveč zgodovina pogleda (*view, gaze*) na Partenon in grško antiko oziroma zgodovina pomenov Partenona, ki so jih različni protagonisti ustvarjali v obdobju po razsvetljenstvu. Partenon je, potem ko je nehal biti Atenin oz. Minervin tempelj, doživeljal velike spremembe tako arhitekturno kot vsebinsko. V njem je bila zgrajena zgodnjej Bizantinska cerkev, pozneje tudi džamija, sama Akropola pa je tisoč in več let, praktično vse do konca grške osvobodilne vojne (1833), delovala predvsem kot vojaška utrdba. St. Clair v tem vidi bogat arzenal zgodovine konfliktnih konjunktur "konzumacije" Partenona, od katerih ga najbolj zanima obdobje neposredno pred in med grško vojno za neodvisnost (1821–1833) ter takoj po njej.

Izhajajoč iz številnih novih oz. revidiranih zgodovinskih virov, predvsem otomanskih, skuša zgraditi iz obsežne množice malih in partikularnih zgodb ter fragmentov, povezanih z različnimi etničnimi, religioznimi, političnimi in drugimi skupnostmi, ki so sobivale v Atenah, mozaično podobo pogledov na antiko in spremembe pogledov, ki so se zgodile prav v kontekstu grške osvobodilne vojne. Pogledi so metaforično in dobesedno dopolnjeni z bogatim grafičnim gradivom. In teh pogledov ni malo, predvsem pa niso vsi harmonizirani in tudi ne delujejo na istih valovnih dolžinah. Že pogledi turških mestnih in državnih oblasti se razlikujejo, tu je še pogled vojakov v utrdbi na Akropoli, nato pogled grške pravoslavne cerkve, ki se močno razlikuje od pogleda grških osvoboditeljev, spet drugače vidijo Partenon in Akropolo druge etnične in religiozne skupnosti v Atenah, in ne nazadnje je tu tudi pogled Zahoda. In tudi ta ni en sam, drugače gledajo in tolmačijo antiko katoliška cerkev, protestantska cerkev, politika različnih evropskih velesil, poraja se filhelensko gibanje ...

St. Clair se naloge loti zelo ambiciozno, ne samo z vidika obsega virov, temveč tudi postavljanja lastnega pogleda. Pri tem skuša čim celoviteje predstaviti številne različne okoliščine in konjunktore, ki so oblikovale različne poglede. V prvih devetih poglavjih predstavlja zgodovinsko in družbeno ozadje dogodkov, ki so vodili v grško osvobodilno bojno, v naslednjih poglavjih pa bistvene teme, ki so označile zgodovino Partenona v zadnjih treh stoletjih. St. Clair začne s predstavitvijo naravnega okolja Aten ter danosti za življenje in gospodarstvo njenih prebivalcev, urbanega razvoja mesta, etnične strukture in oblik sobivanja, številnih elementov vsakdanjega življenja, oblačil ipd. in tudi različnih oblik sobivanja z grškimi starinami. To nas napeljuje na neke vrste braudelovsko idejo dolgoročne in srednjeročne zgodovine, a St. Clair bi težko označili za braudelovskega zgodovinarja v pravem pomenu besede, saj ne skuša eksplicitno utemeljiti zgodovinskih struktur in iz njih neposredno izpeljevati zgodovine oseb in dogodkov, a je pri analizi različnih pogledov, ki jih predstavlja St. Clair vendarle zaznati tudi braudelovski element. Vsi pogledi v veliki meri odražajo tudi moč tradicij, ki so jih oblikovale in usmerjale tudi vnaprej. Ena takih, ki je za nas še posebej zanimiva, je providencializem (zahodne) krščanske tradicije, po katerem je vsa zgodovina dokončno osmišljena pri Bogu. St. Clair v providencializmu vidi eno

najstarejših razlag na Zahodu, zakaj je po antiki nastopilo krščanstvo, zakaj so poganski spomeniki v ruševinah in kakšen je bil njihov namen – etapa do pravega krščanstva.

St. Clairnova nova zgodovina Partenona z novimi viri dejansko razkriva marsikaj novega ali do zdaj slabo znanega, predvsem pa jasno izpostavlja kritiki vrsto že ustaljenih pripovedi in tudi stereotipov; St. Clair številnim znanim dogodkom in dejanjem daje boljši kontekst in nove dimenzije. Tako je zelo jasno pokazal na zelo zadržan odnos grške pravoslavne cerkve do novih nacionalnih simbolov grške osamosvojitve – templjev poganškega časa –, s katerimi naj bi krščanstvo že opravilo. Pokaže jasne namene in logiko turških oblasti, ki so sprejele vrsto ukrepov za zaščito antičnih spomenikov. Kljub prepovedi čaščenja podob so bili antični spomeniki med drugim očitno zelo pomembni za oblasti zahodnih krščanskih držav in so lahko bili dober pogajalski adut. Morejski (peloponeški) paša je dal leta 1809 prevesti Pavzanija v grški jezik in tako ponudil evropskim raziskovalcem svojevrsten vodnik po starih krajih v Grčiji, ki jih po pašinih besedah "tako radi obiskujejo". Na začetku vidijo običajni pravoslavni Atenci močno povečano skrb Zahoda za Partenon in druge grške starine kot nekaj, kar jim vsiljuje Zahod in nima veliko opraviti z njihovimi kulturnimi tradicijami. St. Clair jasno pokaže na licemernost trditev britanskih oblasti, da sta bila odkup in prenos spomenikov iz Partenona in Akropole dejanje njihove zaščite pred propadanjem in brezbriznostjo otomanskih oblasti.¹ V nasprotju s tem St. Clair navaja številne primere zahodnih popotnikov, topografov in diplomatov, ki so obiskali Akropolo in se čudili njeni ohranjenosti po več kot dveh tisočletjih. Elginovo "reševanje" je zaustavil šele francoski konzul, ki je pri turških oblasteh dosegel, da so Elginu preklicali dovoljenje. Takšnih epizod, iz katerih lahko izvemo precej novega, je v knjigi zelo veliko in jih na tem mestu ni mogoče vseh omeniti, so pa pomembne, saj nam dajejo veliko bolj celovito sliko.

Seveda ima pri St. Clairu posebno mesto filhelenizem in z njim povezan porajajoči se moderni grški nacionalizem, ki je doživel prvo kulminacijo z grško osvobodilno vojno. Kot navaja St. Clair, je prvi dokument, ki govori o simbolnem pomenu antike za nastajajočo grško nacijo, peticija, ki jo je grška diaspora naslovila na rusko cesarico Katarino Veliko leta 1790 s prošnjo, da pomaga osvoboditi Grke od turške oblasti. Grška diaspora je na splošno bila pomemben dejavnik v ustvarjanju politične klime za osvobodilno vojno. Grki v zahodnih državah so bili v veliko bolj tesnem stiku z razsvetlenskimi in nacionalističnimi idejami kot večina domačega grškega prebivalstva, ki je bila še vedno pod močnim vplivom pravoslavne cerkve. Po besedah Antimosa, patriarha grške pravoslavne cerkve, je Osmansko cesarstvo ustvaril Bog, da zaščiti prave kristjane pred razkolniško katoliško cerkvijo. Patriarhi so

¹ Partenon in Akropola sta doživela velike arhitekturne transformacije že v bizantinskem cesarstvu s kristijanizacijo, ko so bili na mestu starih zgrajeni novi objekti, veliko glavno škodo pa leta 1687, ko je beneški dož Francesco Morosini ukazal topovsko obstreljevanje Aten in je eksplodirala smodnišnica, ki jo je turška vojska imela v Partenonu. Po osvojitvi Aten je Morosini hotel odpeljati vrsto kipov iz Akropole, a so bili ti zaradi nespretnosti uničeni.

tudi javno obsojali uvažanje zahodnega razsvetljenstva in knjig s takimi idejami (str. 50). Neohelenizem se zato začne razvijati najprej pri grški diaspori, na začetku kot literarno gibanje, kmalu pa tudi kot politično, ki vse bolj načrtno črpa navdihe iz antične zgodovine. Toda nespregemanje antične dediščine in pripovedi o antičnih prednikih se je ohranjalo še desetletja po osvobodilni vojni. St. Clair navaja zapis Seniorja Nassaua, angleškega diplomata, ki mu je neimenovani grški književnik zatrjeval, da je njihov glavni tempelj Hagija Sofija in ne Partenon (str. 333).

Osvobodilna vojna je vendarle označevala bistveni prelom, saj po njej postane ideja kontinuitete z antičnimi Grki glavna ideološka podlaga neohelenskega nacionalizma, Partenon pa glavni simbol nove identitete. Medtem ko so prej številni lokalni, tudi grški oblastniki prodajali antične starine na Zahod, je nova nacionalna oblast poslej začela zahtevati njihovo vrnitev. V ustvarjanju neohelenske nacionalne identitete je pomembno vlogo imel zahodni filhelenizem, kjer najdemo, začenši z razvpitim Byronom, številna znana literarna, filozofska in znanstvena imena, ki so ustvarjala ne samo to, kar lahko imenujemo zahodni pogled na klasično Grčijo, temveč so takšen pogled na staro Grčijo na različne načine instrumentalizirali v svojih državah, najbolj izrazito v izobraževanju.²

Kot eno od pomembnih predhodnic filhelenizma St. Clair vidi tudi novo znanost o antiki, ki začne nastajati iz renesančnih idej. V tej novi znanosti najdejo mesto epigrafika, numizmatika, zgodovina arhitekture, topografija, umetnostna zgodovina, arheologija. Značilnost nove znanosti so drugačni viri, predvsem materialni, ki lahko močno dopolnijo in marsikje sežejo tudi dlje od pisnih virov zgodovine. Tako je grška antika, čeprav fizično še ne ravno dostopna, že v 17. stoletju ena glavnih tem nove znanosti, ki naredi korak naprej od antikvarske misli renesančne Evrope. St. Clair kot enega osrednjih protagoniste nove znanosti vidi Jacoba Spona (1647–1685), ki v kritični diskusiji s podobnimi preučevalci antike postopno začrtuje obrise nove znanosti. Ta del knjige je še posebej zanimiv za zgodovino arheologije, ne samo klasične, saj nam razkriva nekatere od osnovnih idej, ki so oblikovale sodobno arheološko misel.

Naslednja pomembna konjunktura, ki je močno označila zahodni pogled na Partenon (in številne druge klasične spomenike), je za St. Claira estetika romantike. Zgodnejša dela o Partenonu ter drugih klasičnih spomenikih in krajih so bila pisana iz oči topografov in filozofskih izhodišč, v 18. stoletju pa se jim priključi estetizirani pogled, k čemur so veliko prispevale tudi različne slikarske in grafične stvaritve z motivi antičnih spomenikov in krajin. Glavna ideja je bila, da spomeniki antike ne sporočajo samo filozofskih ali poučnih vsebin, temveč tudi staro avtentično estetiko antike. Klasična Grčija naj bi dokončno dosegla raven, ko naj bi človekove stvaritve presegle uporabnost in dosegle umetniško-estetsko raven, ki je sama po sebi posebna lastnost takih spomenikov. Proti koncu 18. stoletja je poudarek na estetični dimenziji antike šel tako daleč, da so številni umetniki skušali odmisлити vse, kar se ve o

teh spomenikih, in jih percipirati oziroma izražati na čisto »estetski« način. Grška antika je postala arzenal iskanja zakonov čiste lepote (str. 242), grški umetniški genij in ustvarjalna avtonomija posameznikov pa ideal za evropski pogled na antiko, kar je imelo dolgoročne učinke, ki še niso izginili. St. Clair opozarja: če hočemo zares razumeti dimenzije in pomene Partenona, se moramo osvoboditi (dekolonizirati) takšnega pogleda, saj romantika skriva naivno in krožno argumentacijo.

Za kontrast romantičnemu pogledu St. Clair pokaže na dejanske posledice grške osvobodilne vojne, masaker nad muslimanskim prebivalstvom v Atenah, izgon in uničenje številnih džamij in drugih objektov muslimanskega prebivalstva, med njimi tudi velikega muslimanskega pokopališča.³ Še desetletja po vojni so na prostem ležale kosti mrtvih in med obiskovalci iz tujine se je razširila navada pobiranja lobanj kot spominkov oziroma svojevrstnih opomnikov o minljivosti življenja in preteklosti (str. 348).⁴ Romantičnemu pogledu je nasprotovalo tudi presenečenje večine obiskovalcev Akropole v prvih povojnih letih; ta je bila, skupaj s Partenonom, ohranjena v bolj ali manj enaki meri, kot so te spomenike opisovali obiskovalci desetletja pred vojno.

Kako to, da so bili kljub desetmesečnemu obleganju in bombardiranju Akropole ohranjeni vsi glavni spomeniki, se sprašuje St. Clair. Številni sodobniki so o tem pisali kot o čudu in božji providenci. Medtem ko so se turške oblasti še v začetku vojne čudile, zakaj so postali antični liki in spomeniki za Grke tako pomembni, jim je to moralo postati jasno med vojno in so temu primerno morali spreminjati svojo protigrško propagando in ne nazadnje tudi dejanja. St. Clair kot enega pomembnejših razlogov, da Turki niso porušili objektov na Akropoli, vidi v zelo uspešni prikriti evropski diplomaciji in trgovanju (tudi z ujetimi Turki) s turškimi vojaškimi oblastmi, ki je uradno upor Grkov videla kot notranjepolitično situacijo v Turškem cesarstvu in v tem smislu dala sicer diplomatsko legitimacijo vojaški intervenciji proti upornikom, a hkrati apelirala na »mehkejši« pristop do antičnih spomenikov. Pri tem St. Clair še posebej omenja Stanleyja Stratforda Lane-Poola Canninga, britanskega veleposlanika v Konstantinoplu. Po St. Clairu je bil Partenon rešen uničenja, ker so se poveljniki turške vojske namenoma tako odločili in zelo selektivno bombardirali Akropolo (str. 391). St. Clair se sprašuje tudi, zakaj Turki niso, potem ko je že postalo jasno, da bodo morali zapustiti Atene, Atiko in Peloponez, za seboj pustili požganih in uničenih mest, vključno s starimi spomeniki. Tudi na to vprašanje odgovarja s tem,

³ 'The Koran could not ever put down roots in Athens', the nineteenth-century national myth-maker Dimitris Kam-bouroglou was later to write, 'for the dust of the ancient Hellenes buried there would prevent them from growing and would eventually uproot them'. (St. Clair 2022, 341).

⁴ Takšno lobanjo s pozneje vrezano pesmijo o Turku Nedžimu, ki je padel na Akropoli, je hranil tudi sir Edwin Arnold: *I am the skull of Nedjim, a Turk,/ Who fought at Athens with the Giaour;/ When cannon-balls were hard at work Shattering the Parthenon — that hour/ A classic fragment took me fair/ Under the waist-cloth, and so made 'Ruins' of me. For long years there/ My remnants with the rest have laid...* (St. Clair 2022, 349).

² Tu opozarjamo na odlično študijo Susan Marchand *Down from Olympus. Archaeology and Philhellenism in Germany 1750–1970* (1996).

da je šlo za namerno odločitev turških oblasti. Ker naj bi se te zavedale pomena antičnih spomenikov za evropske velesile, ki so v tem času bile dovolj močne, da so lahko zelo resno ogrozile Turško cesarstvo, je bilo veliko bolj racionalno in diplomatsko logično ne izzivati jeze Evropejcev in se pokazati kot zanesljiv diplomatski partner, s katerim je mogoče dosegati mednarodne dogovore in potencialna zaveznitva, kar bo recimo krimska vojna dve desetletji pozneje dobro ilustrirala.

Monografijo zaključuje pet poglavij, posvečenih Partenonu v poznejšem obdobju. Dvajseto poglavje, naslovljeno kot Zgodbe (*The Stories*), se začne z govorom grške ministrice za kulturo Meline Mercouri leta 1986 v Oxfordu. V govoru je ponovila zgodbo, bolje rečeno mit, po katerem naj bi oblegana turška vojska na Akropoli začela rušiti stare stebre, da bi iz njih dobila svinec za strelivo. Da bi to preprečili, naj bi Grki ponudili Turkom municijo in tako "žrtvovali svoja življenja" za antične spomenike. Melina Mercouri je podobno zgodbo omenjala v več govorih, med njimi tudi v Unescu. Ta zgodba naj bi bila prvič zapisana leta 1859 – in čeprav so jo kmalu demantirali sami grški zgodovinarji, je kljub temu postala obče mesto, ki se ga je ob primernih priložnostih navajalo še stoletje pozneje. Seveda, zgodba o žrtvi, ki jo je Melina Mercouri tako vneto ponavljala, ni bila več namenjena Turkom, temveč Britancem. Ti so bili sicer odnesli spomenike dobro desetletje pred osvobodilno vojno, a tudi za njih naj bi Grki bili pripravljeni žrtvovati svoja življenja. Turki jih resda niso poškodovali, a so sodelovali pri njihovi odtujitvi.

Celotno poglavje je namenjeno različnim zgodbam o pomenu in usodi spomenikov, ki so nastale po grški osvobodilni vojni. St. Clair poleg grških navaja tudi britanske zgodbe o reševanju dediščine, ki niso nič bolj resnične od že omenjene zgodbe. Pogosto se je Morosinijevo bombardiranje Akropole v 17. stoletju pripisovalo turški vojski v osvobodilni vojni. St. Clair pokaže, kako so tudi pri konservatorskih delih v Britanskem muzeju nastale hude poškodbe spomenikov pri izdelovanju mavčnih kopij, kjer so uporabili kisline, ki so uničile izvirne barve, kar St. Clair označuje kot žrtev Winckelmannove estetike beline in čistosti. Vsekakor pa je na britanski strani še vedno prevladujoča zgodba o reševanju Partenona, ki se je ohranila vse do danes: če Elgin ne bi odpeljal spomenikov, bi ti propadli.

V enaindvajsetem poglavju (*Which Pasts, Which Futures*) St. Clair precej obširno predstavlja, kako sta se Partenon in Akropola preoblikovala v arheološko-muzejski kompleks, kot ga poznamo danes. V tem procesu, ki se je začel kmalu po osvoboditvi, je bilo vse podrejeno ustvarjanju novega svetega kraja grške nacije. Vse druge zgodovinske plasti in zgodbe, prazgodovinska, bizantinska, frankovska, turška, so se morale umakniti z Akropole. V tem duhu sta bili zamišljeni tudi obnova antičnih objektov in gradnja novih, med njimi nove kraljevske palače na Akropoli, novih Aten v njenem podnožju. Obdobja in ostanki "okupatorjev" so bili obsojeni na izginotje. Treba je bilo urediti zakonske okvire varstva spomenikov, saj so jih tujci še naprej odnašali, prav tako pa tudi načrtna arheološka raziskovanja, da bi se razumelo gradnjo spomenikov za potrebo njihove obnove. Tudi tu seveda ni šlo brez angažiranja tujcev, saj Grki še niso imeli dovolj kompetentnih strokovnjakov. Raziskave in muzealizacija so trajale dobro stoletje in v tem dolgem času se je odkrila vrsta novih dejstev: arhaični Partenon

(t. i. Pre-Partenon), drugi arhaični objekti in skulpture, vhodi na Akropolo. Hkrati so številne objekte obnovili, nekatere pa porušili (npr. Frankovski stolp), ker naj bi bili tujki na klasični Akropoli. Do konca 19. stoletja je bila Akropola očiščena vsega, kar je bilo mlajše od klasičnega obdobja (str. 502); akropola je bila odrezana od številnih svojih plasti preteklosti. St. Clair zaključí, da je tako današnja Akropola s spomeniki materializacija pogleda 19. stoletja in od tu smisel Akropole postane, da se "jo gleda" na predpisan način.

Večji del dvaindvajsetega poglavja (*Still a Dark Heritage*) St. Clair posveti še enemu znamenitemu kraju antičnih Aten – areopagu, toda tokrat ne s stališča njegovega pomena v klasični antiki, temveč zaradi njegove zveze z zgodnjim krščanstvom. Na tem mestu naj bi apostol Pavel (Savel iz Tarzusa) imel svoj govor, v katerem naj bi obsodil poganške bogove in verovanja. Zaradi tega je areopag že zelo zgodaj, proti koncu prve polovice 19. stoletja, kraj, ki so ga želeli obiskati številni zahodnjaki, in podobno kot pri klasičnih spomenikih je tudi za obisk svetega mesta kristjanov vladalo veliko večje zanimanje v tujini kot doma. Tu St. Clair opozarja na svojevrstno protislovje, ni boljšega kraja za obsodbo poganstva, katere vrhunec je na mogočni Akropoli nad njim, kot je skromni areopag. Ob koncu 19. stoletja so se tako zahodni obiskovalci Aten delili na tiste, ki so sledili Pavlu ali Pavzaniju, prvi so hodili na romanje in jih ni bilo ravno malo, bili pa so tudi bolj goreči.

Kako torej razrešiti to protislovje? Videti areopag brez Akropole ni bilo mogoče. Tu St. Clair ponovno vidi rast providencializma pri (zahodnih, anglofonskih) krščanskih interpretatorjih, duhovnikih in teologih. Bog je pustil ruševine, da nas spominjajo na čas pred njegovim utelešenjem v Jezusu. Če je bila božja volja pustiti Atene pri miru, se je njegov bes znesel nad Pompeji. Krščanski providencialisti so šli tako daleč, da so celo Sokratov prostovoljni odhod v smrt videli kot odrešeniško dejanje (str. 545), ker je dvomil o primernosti navad Grkov. Ščasoma je areopag postajal vse bolj priljubljeno mesto in del svetopisemskega itinerarja zahodnih romarjev, vrhunec je bil dosežen nekje na začetku 20. stoletja.

V triindvajsetem poglavju se St. Clair v naslovu sprašuje, čigav je Partenon, pri tem pa se osredotoči predvsem na usodo Partenona za časa nemške okupacije Grčije v drugi svetovni vojni. Začne ga s kratko zgodbo o dveh grških mladeničih, ki sta razobesila grško zastavo na Akropoli v znamenje protesta proti nemški okupaciji Grčije v drugi svetovni vojni, kot da bi hotel s to zgodbo priklicati v spomin tisto, ki jo je širila Melina Mercouri, in vse druge zgodbe o žrtvah za Partenon. Dejansko je to poglavje skoraj v celoti posvečeno nemški okupaciji in eksploataciji antike za nemško imperialistično in nacionalsocialistično ideologijo. S prihodom Nemcev se je razrastla do tedaj manj razširjena razlaga pomena antičnih starin – rasna razlaga. Stari Heleni naj bi bili po izvoru arijsko ljudstvo, ki naj bi se v prazgodovini priselilo iz severa. Nordijski izvor naj bi potrjevale anatomske analize klasičnih doprskih kipov. Peloponeške vojne naj bi bile tudi vojne med dvema rasnima skupinama – rasno čisto (špartansko) in rasno mešano (atensko) (str. 599). Za Hitlerja so bili pravi Grki Špartanci in ne Atenci (str. 616). Nemci so šli tako daleč, da so leta 1941 uprizorili bitko na Maratonskem polju, z jasno konotacijo zmage nad rasno drugačnimi

sovražniki. V vlogi Atencev so bili nemški vojaki, Perzijci pa so igrali ruski, britanski in francoski ujetniki.⁵ Toda St. Clair opomni, da izvora tovrstne nemške eksploatacije grške antike ne smemo pripisati samo nacistični oblasti, temveč moramo pogledati še desetletja prej v nemški filhelenizem in nacionalizem.

V predzadnjem poglavju (*Parthenon in Our Time*) je opisana predvsem aktualna situacija muzejskega kompleksa na Akropoli, organizacija obiskov, itinerarjev in drugih vidikov turistične izrabe tega prostora. St. Clair pri tem raziskuje, kako so danes številne zgodovinske plasti, podobe, pripovedi in lokacije muzealizirane in zakaj so v taki obliki, kot so. Na to poglavje se navezuje zelo kratko zadnje poglavje (*Heritage*), v katerem svoja vprašanja o percepciji in prezentaciji Partenona in Akropole še razširi v duhu modernih dilem o ustvarjanju spomina. Za Partenon ugotavlja, da gre za jasen primer selektivnega ustvarjanja spomina vladajoče strani in da ne Partenon ne Akropola še zdaleč ne odsevata vseh vsebin, ki ju tvorijo. Kot spomenik je bil zamišljen in obnovljen v duhu 19. stoletja, kar je še dodaten motiv za njegovo konstantno soočanje s sodobnostjo.

Monografija St. Claira je nedvomno do zdaj najbolj kompleksno posamezno delo o zgodovini Partenona in tudi Akropole kot spomenika v sodobnem pomenu besede. Njegovo obzorje opazovanja je zelo široko in velikokrat gre v presenetljive podrobnosti in partikularnosti, tako da se zdi, da je teh ekskurzov zelo veliko. Zaradi kompleksnosti in količine besedila dobimo mestoma občutek, da avtorju pred smrtjo še ni uspelo dokončno zglediti oziroma profilirati glavne pripovedi, ki bi se tekoče nadaljevala iz poglavja v poglavje. To so namesto njega dokončali uredniki monografije. Tega vsekakor ne jemljemo kot bistven problem, a pri več kot šeststo strani dolgem besedilu je prav dobro zastavljena pripoved lahko v veliko pomoč bralcu. Vsekakor je izjemna kvaliteta tega dela v detajlih, s katerimi nam predstavi številne epizode v zgodovini Partenona v zadnjih treh stoletjih, ki nam ta spomenik in njegovo usodo predstavljajo v veliko bolj jasni luči in podobi. Toda Partenon je samo ena plat medalje, celo bolj kot o tem spomeniku delo predstavlja različne ljudi, ideje in dejanja v zvezi z njim, kar je dejansko pravi predmet raziskave St. Claira – kako smo razumeli antiko, kaj želimo z njo početi in kaj na koncu iz tega nastane.

Predrag Novaković

⁵ Tu opozarjamo na izjemen fotografski dokument tega dogodka (slika 23.16 na strani 608).